

# Lok Mahavidyala, Wardha

## Subject : Sociology

### B.A. part - Semester V

#### Study Material

---

## युनिट 1

### भारतीय समाज संरचना आणि विषमता

जात विषमतेचा व भेदवाचा एक संरचनात्मक पैलू

जाती व्यवस्था

अर्थ व व्याख्या

प्रा.मदन व मुजूमदार यांच्या मते, “ जात म्हणजे साचेबंद वर्ग होय.”

श्रीधर व्यंकटेश केतकर यांच्या मते, “ जात हा सामाजिक वर्ग असून त्यांची दोन मुख्य लक्षणे आहेत.”

जातीची वैशिष्ट्ये

- जन्मजात सभासदत्व
- अंतर्विवाही गट
- परंपरागत व्यवसाय
- खाण्यापिण्यावर निर्बंध
- उच्च-निच्य श्रेणी
- ब्राम्हणांच्या प्रतिष्ठेचा आधार

अस्पृश्यता

अर्थ व व्याख्या

डॉ.मुजूमदार यांचे मते, “ ज्यांच्यावर सामाजिक, धार्मिक, राजकीय व आर्थिक नियोग्यता लादण्यात आल्या अशा जाती म्हणजे अस्पृश्य जाती होय.”

## जातीवाद

### अर्थ व व्याख्या

डॉ.नर्मदश्वर प्रसाद यांचे मते, “ जातीवाद म्हणजे राजकारणात रूपातरीत झालेली निष्ठा होय.”

### जातीवादाची विकासात्मक कारणे -

- निवडणूकीचे राजकारण
- संचार यंत्रणाचा विकास
- आतर्विवाहाचे वर्चस्व
- जलद वाहतूकीच्या साधनांची वाढ
- समान व्यवस्था व सामान्य रुढी परंपरा
- औद्योगिकरण व नागरिकरणाचा विकास

### जातीवादी विकासाचे दुष्परिणाम -

- सर्वांगीण विकासाम अडथडा
- राष्ट्रीय ऐक्याला मारक
- लोकशाही विकासाला अडंगा
- नैतिक अधपतन
- भ्रष्टाराचात वृद्धी

### जातीवादावर उपाय -

- कनिष्ठ जातीचा सर्वांगीण विकास
- कायदेशीर उपाययोजना
- आंतरजातीय विवाहाला प्रेरणा
- जातीवाचक नावे व जाती संघटन नष्ट करणे
- शिक्षण प्रणालीमध्ये अमूलाग परिवर्तन
- लोकजागृती करणे

## अनुसूचित जाती आणि इतर मागास जातींच्या समस्या

### अनुसूचित जातीच्या समस्या -

- सामाजिक समस्या
- आर्थिक समस्या
- आरोग्याच्या समस्या
- सांस्कृतिक समस्या
- विकासात्मक समस्या

### इतर मागास जातींच्या समस्या -

- धार्मिक समस्या
- शैक्षणिक समस्या
- राजकीय समस्या
- सामाजिक समस्या
- आर्थिक प्रश्न
- आरोग्य विषयक प्रश्न
- विकासात्मक प्रश्न

## अनुसूचित जातीच्या संरक्षणासंबंधी घटनात्मक तरतूदी

- राजकीय प्रतिनिधीत्व
- शैक्षणिक आर्थिक हिताचे रक्षण
- संविधानात्मक तरतूदी अंमल करण्याची प्रशासकीय व्यवस्था
- न्याय करण्यासाठी केलेला भेदभाव
- घटक राज्य शासनाला आदेश देण्याचा केंद्र सरकारला अधिकार

## इतर मागास जातीकरिता मंडल आयोग आणि कलम 340

---

## युनिट 2

### भारतीय समाजातील समकालीन कुटुंब

#### पिढी अंतर्गत आणि आंतरपिढी संघर्ष

..... अर्थ व व्याख्या, कारणे, परिणाम, उपाय

#### अर्थ व व्याख्या -

वेबस्टरच्या शब्दकोषानुसार, “ पिढी म्हणजे एकाच काळात जन्मास आलेल्या व्यक्तीचे समग्र रूप होय. आई-वडीलांचा जनम आणि त्यांच्या अपत्यांचा जन्म यामुळेही भिन्नता असल्यामुळे आपापसात संघर्षही आढळतो. तो संघर्ष एकाच पिढीतील असल्यामुळे त्याला पिढी अंतर्गत संघर्ष म्हणतात.”

प्रत्येक व्यक्तीचे जीवन अनुभवातूनच जडणघडणीच्या आकारातून व्यक्तीमहत्वानुसार दोन पिढ्यांचे विचार दृष्टीकोन मनोवृत्तीमध्ये फरक पडून हेच त्यांच्यातील संघर्षाचे कारण असते. अशा प्रकारचा दोन पिढ्यातील संघर्ष म्हणजे आंतरपिढी संघर्ष होय.

#### पिढी अंतर्गत संघर्षाची कारणे -

- परस्पर विरोधी स्वभाव
- पुरुषस-ताक कुटुंबपध्दती
- दोषपूर्ण सामाजिकरण
- मनोधारणेतील फरक
- व्यक्तीवादी विचारसरणी
- सामाजिक बदलांचा असमान प्रभाव

#### आंतर पिढी संघर्षाची कारणे -

- व्यक्तीच्या वादाच्या विकासात्मक कल्पना
- धार्मिक परंपरा व श्रध्दांमध्ये फरक
- शिस्त
- समाज संरचनात्मक शिघ्र परिवर्तन
- मापदंड आणि मूल्यातील संघर्ष
- दोन पिढ्यातील शैक्षणिक तफावत

**पिढी अंतर्गत आणि आंतरपिढी संघर्षाचे परिणाम -**

- पायाभूत संस्थांचे महत्व कमी
- सामाजिक प्रगतीवर वाईट परिणाम
- मानविय गुणांचा -हास
- कौटुंबिक विघटनाला चालना
- सामाजिक ऐक्यावर परिणाम

**पिढी अंतर्गत व आंतरपिढी संघर्षावरील उपाय -**

- व्यक्तीगत विचारांशी समन्वय
  - अतिकडक शिस्त टाळली पाहिजे
  - बदलत्या भूमिकेशी समन्वय
  - जाणीवपूर्वक सामाजिकरण
  - कुटुंब आणि शैक्षणिक दृष्ट्या ताळमेळ असावा
  - नवीन धार्मिक व सामाजिक मूल्ये स्विकारले पाहिजे
  - सदस्यांच्या आवडी - निवडीनुसार समन्वय
-

## हुंडा

### व्याख्या व अर्थ -

वेबस्टरच्या शब्दकोषानुसार, “ विवाहाच्या वेळी स्त्री आपल्या समवेत जी संपत्ती वस्तु किंवा स्थावर मालमत्ता आणते त्यास हुंडा म्हणतात.”

मॅक्स रॅडिनच्या मते, “ विवाह प्रसंगी वर किंवा वधूला तिच्या आई-वडिलांकडून प्राप्त होणारी संपत्ती म्हणजे हुंडा होय.”

### हुंड्याची कारणे -

- सामाजिक प्रतिष्ठा
- सामाजिक प्रथेचे स्वरूप
- दुष्टचक्र
- जाती व्यवस्था व अंतर्विवाहाचे बंधन
- उच्च शिक्षणाच्या खर्चात वाढ
- नवीन संसारात सहकार्य
- जठर कुमरिका व कुरूप मुली

### हुंड्याचे दुष्परिणाम -

- विवाहभंग
- चरित्रयहिनिता
- कर्जबाजारीपणा
- प्रौढ कुमारिकांचा प्रश्न
- गुन्हेगारीला चालना
- घटस्फोट
- मानसिक तणाव
- हुंडाबळी व कन्या हत्या
- स्त्रियांचा कनिष्ट दर्जा

### हुंड्याच्या समस्येवर उपाययोजना -

- प्रतिबंधात्मक कायदे
  - जागरूकता निर्माण करणे
  - आंतरजातीय विवाहास प्रोत्साहन
  - स्त्री-शिक्षणाचा विकास
  - प्रेमविवाहाला मान्यता
  - हुंडाविषयी चळवळ
-

## घटस्फोट

### अर्थ व व्याख्या -

विवाहित स्त्री-पुरुषाचे काही कारणाने पत्नी-पत्नीत पटत नसल्यास व एकत्र जीवन जगणे कठीण असेल असे वाटल्यास ते कायद्याने परस्परांपासून नेहमीकरिता वेगळे होतात. अशा स्थितीला घटस्फोट म्हणतात.

### घटस्फोट आणि 1955 चा हिंदु विवाह कायदा

1955 चा हिंदु विवाह कायद्याने घटस्फोट घेण्यास मान्यता दिली आहे. कायद्याचे तीन भाग आहेत.

- (अ) न्यायिक पृथक्करण (ब) विवाह अवैध घोषित करणे
- (क) विवाह विच्छेद

### विवाह विच्छेदाची कारणे -

- विकृत व्यक्तीमत्व
- विवाहबाह्य संबंध
- व्यसनधिनता
- लैंगिक प्रश्न
- प्रेमसंबंधीचा भ्रम
- विवाह वयातील अंतर
- वैयक्तिक वर्तन व्यवहार
- व्यावसायिक बेबनाव

### घटस्फोटाचे सामाजिक दुष्परिणाम -

- कुटुंबाचे विघटन
- घटस्फोटीताच्या अपत्यांचा प्रश्न
- लैंगिक संबंधाच्या समस्या
- घटस्फोटाचा सामाजिक संबंधावर परिणाम
- घटस्फोट आणि दुःखी अहम
- आर्थिक स्थितीवर प्रभाव

### घटस्फोटाच्या समस्येवर उपाययोजना -

- कुटुंब कल्याण केंद्राची स्थापना
  - जोडीदारांच्या निवडीसाठी मार्गदर्शन किंवा शिक्षण
  - कौटुंबिक तक्रार निवारण केंद्र
-

## कौटुंबिक हिंसा

..... अर्थ, कारणे, दूरगामी परिणाम, उपाय

अर्थ -

“कौटुंबिक पातळीवर होणा-या अन्याय, अत्याचार आणि हिंसाचार याला इंग्रजीमध्ये Domestic Violence म्हटले जाते. ज्याला मराठी भाषेत घरगुती हिंसाचार अथवा कुटुंबांतर्गत हिंसाचार म्हटले जाते.”

**वर्मा कमेटीच्या अहवालानुसार,** “ कौटुंबिक जीवनातील पुरुषांकडून एखाद्या स्त्रीवरील अन्याय अत्याचार होणे किंवा स्त्रीला शारिरीक नुकसान होईल असे कृत्य पुरुषांकडून घडणे, स्त्रीला मानसिक धक्का पोहचेल असे शाब्दीक टोमणे मारणे म्हणजे कौटुंबिक हिंसा होय.”

**2005 च्या घरगुती हिंसेपासुन महिला संरक्षण कायद्यात केलेली घरगुती हिंसेची व्याख्या** (अ) पिडीत व्यक्तीच्या अंगाची, स्वास्थ्याची, सुरक्षित जीवनाची हानी करीत असो किंवा ज्यांची प्रवृत्ती पिडीत व्यक्तीच्या शरीराच्या लैंगिक, मौखिक, भावनात्मक दुरुपयोग आणि आर्थिक दुरुपयोग केला जातो.

(ब) हुंड्याच्या रूपात संपत्ती मौल्यवान वस्तु यांच्या मागणीकरिता पिडीत व्यक्तीला हानी पोहचवली जाते.

(क) वरील दोन्ही प्रकारचे वर्तन अशा प्रकारच्या धमकीचा प्रभाव निर्माण करुन शारिरीक किंवा मानसिक उत्पीडन करणारे आचरण किंवा कृत्य यांचा समावेश घरगुती हिंसेमध्ये होतो.

**कौटुंबिक हिंसेचे स्वरूप -**

- स्त्री हत्या व बालिका हत्या
- भावनात्मक दुरुपयोग
- शारिरीक हिंसा
- सासरी व माहेरी होणारी घरगुती हिंसा
- हुंडा बळी
- अल्पवयीत मुलींवर लैंगिक हल्ले



### कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे -

- दोषपूर्ण समाजीकरण
- पुरुषसत्ताक कुटुंबपध्दती
- हुंडा पध्दती
- स्त्रियांचे आर्थिक परावलंबित्व
- मद्यपान
- लोकांचे घरगुती हिंसेकडे दुर्लक्ष

### कौटुंबिक हिंसेचे दुरगामी परिणाम -

- स्त्रियांच्या वैवाहिक जीवनातील समस्या
- स्त्रियांच्या आरोग्याचा प्रश्न
- वधूला जाळण्याचा प्रश्न
- स्त्री-पुरुष संख्येत तफावत
- लैंगिक दूरव्यवहाराची समस्या
- स्त्रियांचा मानसिक छळ करणे
- आत्महत्या

### कौटुंबिक हिंसा कमी करण्याचे उपाय -

- पोलीस स्टेशनला तक्रार करण्यास प्रेरीत करणे
  - शेजारी व नातेवाईकांनी हस्तक्षेप करावा
  - संतुलित व्यक्तीमत्व विकास
  - स्त्रियांना आत्मनिर्भर करणे
  - स्त्री-शिक्षणाचा प्रसार
  - कायद्याची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी
  - महिला संघटना
-

## वृद्धांच्या समस्या

..... अर्थ, लक्षणे, समस्या, कारणे, उपाययोजना

### अर्थ व व्याख्या -

समाजकार्य ज्ञान कोषानुसार, “ व्यक्तीच्या जीवनचक्रातील शेवटचा कालखंड म्हणजे वृद्धावस्था होय.”

हेन्रो क्युमिंग मते, “ वृद्धावस्थेचा संबंध त्या काळाशी आहे जेव्हा व्यक्ती जीवनातील अभिलाषा पूर्णपणे उपयोगी कालखंडापासून दूर होण्याचा प्रयत्न करते.”

एलिझाबेथ व हरलौक म्हणतात, “ जीवन चक्रातील अंतिम चरण म्हणजे वृद्धावस्था होय.”

### वृद्धावस्थेची लक्षणे -

- वृद्धावस्था ही शरीराची -हासात्मक अवस्था असते.
- शरीराची कार्यशक्ती, क्षमता कमी होत जाते.
- वयाच्या 65 नंतरची अवस्था वृद्धावस्थेची मानली जाते.
- वृद्धावस्थेत दृष्टी कमजोर होणे, केस पांढरे होणे, पचनशक्ती कमी होणे.
- वृद्धावस्थेत शरीराची रोग प्रतिकारक शक्ती -हास पावणे, अंगावर सुरकूत्या पडणे, अधिक हडवेपणा येणे इ. लक्षणे दिसून येतात.

### वृद्धावस्थेच्या (वयस्कांच्या) समस्या -

- शारिरीक समस्या
- मानसिक समस्या
- आर्थिक समस्या
- सामाजिक समस्या

### वृध्दावस्थेच्या समस्येची कारणे -

- संयुक्त कुटुंबाचे विघटन
- औद्योगिकरण व नागरीकरण
- जाती व्यवस्थेचा -हास
- नवीन सामाजिक मुल्ये
- आयुष्यमानात वाढ
- स्त्रियांचे शिक्षण आणि स्वावलंबन
- व्यक्तीवादी दृष्टीकोन

### वृध्दांच्या समस्यांवरील उपाययोजना -

- वृध्दाश्रम
  - वृध्दांकरिता दिन केंद्रे
  - वयस्कांकरिता निवृत्ती वेतन योजना
  - वयस्कांसाठी विमा योजना
  - वयस्कांना शासनातर्फे सोयी सवलती
  - वयस्कांना आरोग्याकरिता सवलती
  - वयस्कांसाठी कायदेविषयक उपाय
-

## युनिट 3

### भारतीय आदिवासी समाजाच्या प्रश्नात्मक समस्या

#### आदिवासीमधील शिक्षण, विकास आणि शेतीसंबंधी समस्या

..... शिक्षण, आदिवासी विकास, आदिवासी कल्याण कार्यक्रमाचे मूल्यमापन, शेती संबंधीच्या समस्या,

#### शिक्षण -

- आदिवासीमधील शिक्षण
- अलिकडील काळात आदिवासींची शैक्षणिक स्थिती
- आधुनिक शिक्षण व्यवस्था आणि आदिवासी

#### आदिवासी विकास -

- स्वातंत्र्यपूर्व काळातील आदिवासी कल्याण कार्यक्रम
- आदिवासीच्या संरक्षणार्थ घटनात्मक तरतूदी
- आदिवासी कल्याण कार्यक्रम
  1. शिक्षण
  2. आर्थिक विकास
  3. वैद्यकीय मदत
  4. आरोग्य संरक्षण
  5. अन्य कल्याण कार्यक्रम

#### आदिवासी कल्याण कार्यक्रमाचे मूल्यमापन -

- सभ्य लोकांचे हितसंबंध
- नकारात्मक वन धोरण
- सामाजिक जाणीवेची कमतरता
- विकासात्मक अग्रक्रमाचा अभाव
- आदिवासींचे अज्ञान व परंपरागत प्रवृत्ती
- कल्याणकारी योजनांची अंमलबजावणी चुकीची पध्दती
- प्रशासनातील भ्रष्टाचार
- आदिवासींमध्ये विश्वासाचा अभाव
- योजनांचे सरकारीकरण

## शेती संबंधीच्या समस्या -

- शिलिंग कायद्याने मिळालेली शेती अयोग्य जमीन
- शेती करण्याची पध्दती अति मागासलेली
- स्थलांतरीत शेती
- आदिवासींच्या जमिनीचे हस्तांतरण
- जमीनी गहाणाची समस्या
- शेतीसंबंधी कायदे

---

## आदिवासी गतिशिलता आणि परिवर्तन: हिंदुकरण

- सामाजिक गतिशिलता
- सामाजिक परिवर्तन
- आदिवासींमधील सामाजिक गतिशिलता आणि परिवर्तन
- हिंदुकरण
- हिंदुकरणाचा अर्थ
- संस्कृतीकरण
- संस्कृतीकरणाचा अर्थ

## आदिवासींकरिता आरक्षण शेड्युल व्ही पेसा आणि वन कायद्याची तरतूद

### आदिवासींकरिता आरक्षण -

- शैक्षणिक सवलती
- शासकीय नोकरीकरिता आरक्षण
- राजकीय क्षेत्रात आरक्षण
- स्थानिय क्षेत्रात आरक्षण

### आदिवासींच्या सांस्कृतिक विशिष्टत्वाचे रक्षणार्थ संविधानातील पाचव्या परिशिष्टातील तरतूदी -

- अनुसूचित क्षेत्र आणि क्षेत्रीय प्रशासन व्यवस्था
- पाचव्या परिशिष्टानुसार अनुसूचित क्षेत्रासंदर्भात राज्यपालाचे अधिकार
- पेसा आणि वनकायदा 1996
- भारतीय वन क्षेत्रावर स्वामित्व हक्काची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

### पेसा कायद्याची वैशिष्ट्ये

---

## युनिट 4

### भारतीय ग्रामीण समुदाय

#### स्थलांतर

..... अर्थ, प्रकार, प्रवाह, कारणे, परिणाम

#### अर्थ आणि व्याख्या -

डॉ.एस.सी.दुबे : “ स्थलांतर ही सामाजिक परिवर्तनाची अशी प्रक्रिया आहे की, ज्याद्वारे लोकसंस्थेचे अंतर्गमन आणि बर्हिगमन होते.” समाजशास्त्रीय शब्दक्रियानुसार “ देशाच्या राजकीय सीमेअंतर्गत एक निवासस्थान कायमचे सोडून दुस-या क्षेत्रात जाणे म्हणजे स्थलांतर होय असे म्हटले जाते.”

#### स्थलांतराचे प्रकार -

- लहान अंतर स्थलांतर
- साधारण अंतर स्थलांतर
- राज्य अंतर्गत स्थलांतर

#### स्थलांतराची दिशा किंवा प्रवाह -

- ग्रामीण नागरी स्थलांतर
- नागरी ग्रामीण स्थलांतर
- नगर ते नगर स्थलांतर
- ग्रामीण ते ग्रामीण स्थलांतर

#### स्थलांतराची कारणे -

- लोकसंख्यात्मक घटक
- शैक्षणिक घटक
- आर्थिक घटक
- जागतिकीकरण
- समाज संस्कृतीक घटक

#### स्थलांतराचे परिणाम -

- सामाजिक परिणाम
  - लोकसंख्यात्मक परिणाम
  - आर्थिक परिणाम
  - पर्यावरणात्मक परिणाम
-

## बेरोजगारी

..... अर्थ व व्याख्या, प्रकार, कारणे, परिणाम, उपाय

### अर्थ व व्याख्या -

गिलीन आणि गिलीन यांच्या मते, “ जेव्हा एखादी धडधाकट व्यक्ती आपल्या व कुटुंबाच्या चरितार्थासाठी निर्वाहाचे साधन म्हणून अर्थाजन करू शकत नाही त्या परिस्थितीस बेकार म्हणता येईल.”

नियोजन मंडळानुसार, “ ज्या व्यक्तींना एका आठवड्यात एक दिवस कामाशिवाय राहावे लागते त्यांना बेरोजगारी संबोधले जाते.”

डिमोलो यांच्या मते, “ बेरोजगारी ही अशी अवस्था आहे की, ज्यात व्यक्ती काम करण्याची इच्छा असूनही आर्थिक मोबदला मिळवून देणारे काम मिळण्याच्या स्थितीत नसते.”

### बेकारीचे प्रकार -

- हंगामी बेकारी
- चक्रीय स्वरूपाची बेकारी
- तंत्रज्ञानात्मक बेकारी
- औद्योगिक बेकारी
- तात्पुरत्या स्वरूपाची बेकारी
- ऐच्छिक बेकारी
- अदृश्य बेकारी

### बेरोजगारीची कारणे -

- सामाजिक कारणे
  1. जातीनुसार परंपरागत व्यवसाय
  2. नैसर्गिक साधनसंपत्तीची विषम वाटणी
  3. सामाजिक गतिशीलतेचा अभाव
  4. दोषपूर्ण शिक्षण पध्दती
  5. लोकसंख्येत वाढ

- आर्थिक कारणे
  1. समायोजन कार्यक्रम
  2. आर्थिक मंदी
  3. कृषी विकासात्मक दुर्लक्ष
  4. ग्रामीण उद्योगाची अधोगती
  5. अल्प बचत व गुंतवणूक
  6. नियोजनाचा अभाव

#### बेकारीचे परिणाम -

- कौटुंबिक विघटन
- गुन्हेगारी प्रवृत्ती
- वेश्यावृत्ती
- सामाजिक प्रश्नांमधील वाढ
- श्रमशक्तीचा नाश
- मद्यपानात वृद्धी
- श्रमशक्तीचे शोषण
- सामाजिक, राजकीय व आर्थिक अस्थिरता
- आंतरराष्ट्रीय स्पर्धेत मागासलेपणा

#### बेकारी निर्मूलनार्थ उपाय -

- कृषीचा विकास
  - कृषी उत्पादित प्रक्रिया उद्योगाचा विकास
  - लोकसंख्यात्मक वृद्धीला आळा
  - बचतीला प्रोत्साहन
  - कुटीर व ग्रामीण उद्योगाचा विकास
  - शैक्षणिक पध्दतीमध्ये आमूलाग्र बदल
  - सरकारची धोरणात्मक सक्रियता
-



## शेतकरी आत्महत्या

..... अर्थ व व्याख्या, कारणे, परिणाम

### अर्थ व व्याख्या -

इमाईल दुर्खीमच्या मतानुसार, “ आत्महत्या या शब्दाचा उपयोग मुत्यूच्या अशा सर्व प्रकारासाठी केला जातो की, जो प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष रितीने आत्महत्या करणा-या व्यक्तीच्या सकारात्मक किंवा नकारात्मक कार्याचा असा परिणाम असतो की, ज्यांचे व्यक्तीला पूर्ण ज्ञान असते.”

ब्रिटानीका ज्ञानकोषानुसार, “ आत्महत्या ही व्यक्तीने समजून - उमजून आणि स्वेच्छेने केलेली आत्महननाची क्रिया आहे.”

### शेतकरी आत्महत्येची कारणे -

- कृषी समाजातील आर्थिक व सामाजिक विषमता
- बँकाची उदासीनता
- राजकीय उदासीनता
- कृषी बाजारातील स्पर्धा
- जागतिकीकरण
- कृषी बाजारातील दलाल
- सरकारी धोरण

### आत्महत्याग्रस्त शेतक-यांच्या कुटुंबावरील परिणाम -

- कौटुंबिक तणावात्मक परिणाम
  - विधवा पत्नीच्या भवितव्यावर परिणाम
  - अपत्यांच्या भवितव्यावर परिणाम
  - कुटुंबाच्या वयस्क सदस्यांवरील परिणाम
-